

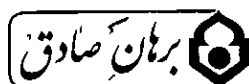
معماری سنتی ایران

سامره کاظمی

www.ketab.ir

سرسنانه	:	کاظمی، سامره، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	:	معماری سنتی ایران/ سامره کاظمی.
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات برهان صادق، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	:	۱۰۸ ص. : مصور: ۲۱/۵×۱۲/۵ س.م.
وضعیت فهرست نویسی	:	فنی
موضوع	:	معماری ایرانی -- تاریخ
موضوع	:	معماری ایرانی -- طرح و نقشه
موضوع	:	معماری -- ایران -- تاریخ
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۱ م ۶۸۱/۲۸ NA
رده بندی دیویی	:	۷۲۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۸۴۰۲۲۲

☐ معماری سنتی ایران

☐ سامره کاظمی

☐ چاپ اول: ۱۳۹۱

☐ قطع و تعداد صفحات: ۱۰۸ صفحه رقی

☐ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

☐ بها: ۶۰۰۰ تومان

☐ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۶۱-۰۳-۹

☐ توجه: بیه موجب قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۲۸/۱۰/۱۱ و همچنین قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۰ کلیه حقوق این اثر به هر نحو برای انتشارات برهان صادق محفوظ می‌باشد. هر کس تمام یا قسمتی از این کتاب را بدون اجازه، نشر یا پیش یا عرضه کند، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

۷	مقدمه: معماری ایران
۱۵	فصل اول: معماری ایران، معماری درون‌گرا
۱۵	اصول معماری ایرانی
۱۶	درون‌گرایی
۱۶	پرهیز از بیهودگی
۱۶	مردم محوری
۱۷	خودبستگی
۱۷	نیارش
۱۸	تقسیم‌بندی بناها
۱۸	معماری پیش از پارسی
۱۸	معماری پارسی
۱۹	معماری پارتی
۲۰	شیوه خراسانی
۲۱	شیوه رازی
۲۱	شیوه آذری
۲۲	شیوه اصفهانی

نگاهی گذرا به وضعیت معماری در ایران.....	۲۲
فصل دوم: بنیادهای معماری سنتی ایران	۲۷
فصل سوم: صنایع دستی و معماری سنتی ایران	۳۷
فصل چهارم: طراحی داخلی در معماری سنتی ایران	۴۵
مقرنس در معماری سنتی.....	۵۰
مقرنس چیست.....	۵۱
تاریخ مقرنس در ایران و جهان اسلام.....	۵۲
مقرنس در ایران پیش از اسلام.....	۵۳
مقرنس پس از اسلام در ایران.....	۵۵
نور در معماری سنتی ایران.....	۵۹
نور و روشنایی.....	۶۰
تاریخچه بهره‌گیری از نور طبیعی.....	۶۲
عناصر نورگیری در معماری سنتی.....	۶۴
کنترل‌کننده‌های نور.....	۶۵
نورگیرها.....	۶۷
در و پنجره‌های مشبک.....	۶۷
هورنو.....	۶۹
روشنندان.....	۶۹
فریز و خوون در ساختمان.....	۶۹
گلجام.....	۷۰
پالکانه.....	۷۰
پلچنگ.....	۷۰
پاچلاقی.....	۷۰
باجه.....	۷۰

۷۰.....	تهرانی
۷۱.....	سنگ مرمر
۷۱.....	کاربندی و مقرنس
۷۱.....	نقش هشتی در نور رسانی به بنا
۷۳.....	ابزار و وسایل روشنایی
۷۴.....	بررسی وسایل روشنایی در نگارگری ایران
۷۴.....	نحوه روشنایی بنا از دید نگارگر
۷۵.....	در و پنجره در معماری سنتی
۷۹.....	اجزاء در
۸۱.....	انواع پنجره
۸۱.....	در - پنجره
۸۲.....	اُرسی
۸۴.....	روزن
۸۵.....	شبک
۸۶.....	جامخانه
۸۶.....	فخرومدین
۸۶.....	آیینه کاری در معماری سنتی
۸۸.....	حوض در معماری سنتی ایران
۹۷.....	فصل پنجم: آرمان گرایی در معماری تزئینی ایران
۹۸.....	منبع الهام معماران
۱۰۰.....	شیوه کاربرد الهامات
۱۰۱.....	آذین بندی گیاهی
۱۰۲.....	کتیبه بندی آذینی
۱۰۲.....	شمایل پردازی
۱۰۷.....	منابع و مآخذ

مقدمه: معماری ایران

معماری ایران، شناسنامه معتبر مردم در این سرزمین از دورترین ازمینه قدیم است. طبیعت اقلیمی ایران در این زمینه تأثیرگذار فرهنگ‌هایی که با فاتحین و مغلوبین به این خطه راه گشودند، در این معماری به بارزترین اشکال خود جلوه کرده است. آداب و رسوم، مراسم مذهبی، روحیه، اخلاقیات، اندیشه و عقیده نسل‌ها در معماری ایران انعکاس واضحی دارد. نه تنها در بناهای عظیم، در ابنیه آثار کوچک هم این انعکاس را می‌توانیم دریابیم. آتشکده و دهکده‌های شاهی که در گذشته در سراسر این خطه جابجا روییده بود و اینک به جا مانده است، باری از فرهنگ معماری ایران باستان را در خویش نهفته‌اند. آتشکده‌ها و دهکده‌های شاهی را در ایران باستان بر روی تپه‌ها بنا می‌کردند. در دهکده‌های شاهی معابد ویژه پرستش مهر و ناهید (فرشته آب) وجود داشت.

نقاطی را که هم اکنون به پل دختر یا قلعه دختر نسبت می‌دهند، همان پرستشگاه‌هایی باستانی ناهید یا فرشته آب است. از معابد مهر (میترا) که قبل از زرتشت در ایران رواج داشته است، نمونه‌های چندی باقی است. معبد «مصیصر» در شمال غربی ایران که در کوه تراشیده شده است... و همچنین صخره «بی فخریکار» در جنوب دریاچه رضاییه از جمله این نمونه‌ها هستند. مهرپرستان باستانی قبل از ورود به معبد در جایی دست خود را به آب می‌زدند و آن را (مهر آب) می‌نامیدند که شاید لغت

محراب دوره اسلامی از آن سرچشمه گرفته باشد معماری ایران حاصل قرن‌ها تطور و ثمره‌اندیشه و قریحه هنری نیاکان ما و الهاماتشان از سنت‌ها و دستاوردهای دیگر ملل است. با آنکه در هر دوره سیمای معماری ایرانی تغییر و تبدیل‌هایی را پذیرفته است، روح یگانه و ذات نیرومند آن همواره زنده و بالنده باقی مانده و همپای زمان ظرفیت‌های خویش را عوض کرده است. مروری در خطوط اصلی معماری ایران از آغاز تاریخ مدون ما، در واقع گشاینده ساهراهی به قلب تمدن دیرینه سال این سرزمین است. نخستین سلسله حکومت ایران سلسله ماد بود که بخشی از هستی خود را در بنا و آثاری که آفرید، به وام نهاد.

سنگ شیر همدان، دکان داود در سرپل ذهاب، دخمه صحنه در کرمانشاه، دخمه موسوم به طاق فرهاد در لرستان، دخمه ده نو اسحق وند نزدیک کرمانشاه از برگزیده‌ترین آثار این دوره است. «پولی ییوس» در توصیفی که از کاخ باستانی همدان کرده، یادآور شده است که ستون‌های این کاخ از چوب سدر و سرو ساخته شده و روی این ستون‌ها از لوحه‌های سیمین و زرین پوشانده شده بود «دمرگان پرود» و «شی پیه» معتقدند که این نشانه‌ها به آثار تخت جمشید کم و بیش شباهت دارند. قرن‌ها پیش از آنکه بابل و یونان و روم وارد صحنه تاریخ شوند، تمدن‌های عظیمی در سرزمین پهناور ایران وجود داشته است.

شاهنشاهان هخامنشی در عرصه وسیع سرزمین خود از مهارت و استادی هنرمدان ممالک زیر فرمان خویش به نحو احسن بهره می‌گرفتند و از این جهت در آثار معماری و صنعت ایران در دوره هخامنشی تأثیر سایر

ملل نیز دیده می‌شود چنانکه داریوش می‌گوید در بنای قصر او صنعتگران بابلی، مادی، لیدی و مصری خدمت می‌کرده‌اند و مصالح ساختمان‌ها از فواصل دوردست می‌آمده است. استفاده از تجربیات و سنن ملل تابعه، نه به صورت تقلیدی و پیروی، بلکه به گونه بازآفرینی و الهام‌پذیری خلاقه، مختص دوره هخامنشی نیست. مادها نیز پیش از آن از تجربه و مهارت «اوراتویی»‌ها استفاده بسیار بردند. معماری دوره هخامنشیان ادامه یک هنر ملی بود. اصالت این هنر در قصر کیاکسار پادشاه ماد (در همدان) جلوه کرد و گورش در ادامه آن پس از شکست مادها قصری در بازارگاه یا «مادر سلیمان» در هشتاد کیلومتری شمال تخت جمشید بنا کرد که گرچه مانند تخت جمشید دارای ستون‌های متعدد و آن عظمت خیره‌کننده نبود، ولی می‌توان گفت که در حقیقت بنای تخت جمشید تکامل آن بنای کهن است. تخت جمشید که به جرأت می‌توان گفت یکی از بزرگترین و وسیع‌ترین بناهایی است که قبل از معمول شدن آهن ساخته شده است، دارای سقف و ستون‌های چوبی بسیار بوده است. سقف ساختمان از چوب سدر لبنان و بلوط ساخته شده و بر ستون‌های حاشیه دار که سر ستون‌هایی آراسته آنها را تزیین می‌کرد تکیه داشته است.

ستون‌های چوبی و تزیینات چوبی سقف که نمونه‌ای از زیباترین مظاهر و رنگ‌های تیره چوب‌های سدر و گردو و بلوط و سرو و رنگ‌های روشن‌تر عاج بوده است. «گوردون جایلد» می‌گوید: آثار معماری دوره هخامنشی به طوری متناسب و شبیه است که پس از دوره سومری‌ها در این منطقه از آسیا نظیر ندارد. به خلاف نقش‌های بی‌جان و نازیبای بابلی و آشوری،

حجاریهای ایران همه زنده و جالباند. تخت جمشید از مهمترین آثار هخامنشیان است. در ساختن این بنای عظیم اکثر پادشاهان هخامنشی هر یک به گونه‌ای دخالت داشته‌اند. در این شهره‌ترین یادگار ایران باستان چوب به عنوان یکی از مصالح اساسی به کار رفته شده است. چوب ساختمان از لبنان، عاج از هندوستان و سنگ ستون‌ها کوه مهر و زینت دیوارها از اتیوپی (حبشه) تحصیل شده است.

از دوره اشکانیان آثار پراکنده‌ای در ایران و خارج وجود دارد که مهمترین آنها عبارتند از خرابه قصر «هاتره» (الحضر) در ساحل دجله این بنا اساساً اثر ذوق ایرانی است، ولی تأثیر معماری رومی در طرز ساختن سقف و گچ‌بری‌های آن مشهود است. خرابه معبد ناهید در «کنگاور» نیز از آثار به جا مانده این دوره است.

از دوره اشکانیان در معماری رومی ایران ساختن گنبد متداول گشت. از همان روزگار گنبدها روی چهار طاق گوشه بنا می‌شد و تفاوت آن با گنبدهای رومی این بود که گنبدهای رومی روی گوشواره بنا می‌گشت.

در دوره ساسانیان معماری سرشت اصلی‌تری دارد. قصر شیرین که خسرو پرویز بنا کرد، کم و بیش به پیروی از ساختمان‌های هخامنشیان ساخته شده است. طاق کسری (ایوان مداین) در نزدیک دجله در شهر تیسفون از آثار شناخته شده این دوره است. این بنا از آجرهای نظامی سفید و بزرگ ساخته شده است. بروی تالار بزرگی که موسوم به ایران است، هشت تالار کوچک گشوده می‌شد. طاق‌ها به طور کلی شکل نیم دایره داشت و طاق بارگاه به شکل هلالی ساخته شده و وسعت شگرف آن

دیده هر بیننده‌ای را خیره می‌سازد. در حالیکه عناصر و خطوط اصلی این بنا از قریحه ایرانی مایه می‌گیرد، دور نیست که الهامی از معماری رومی در پاره‌ای از قسمت‌های آن انعکاس یافته باشد.

پس از حمله اعراب، معماری ملت ما خود را با لوازم آیین جدید سازگار ساخت. چنین است که پاره‌ای از باستان شناسان و مورخان را عقیده بر آنست که برجهای آتش ساسانی، ساختن مناره را که برای دعوت مسلمانان به نماز به کار می‌رفت، الهام داده است.

عوامل معماری ساسانی با اختلافات کم و بیش اما به وضوح در دوره‌های اسلامی خود را تحمیل کرد. تزیینات رایج در معماری کهن ایرانی با همه ویژگی‌های خود از گچ‌بری و آرایش با کاشی لعابدار و غیره به معماری اسلامی ایران انتقال یافته است. نقش اسلیمی‌های مساجد ایرانی همان پیچک‌های ساسانی است که نمونه آن را در طاق بستان می‌یابیم، ولی در هر حال این نقوش و عوامل در اثر پدیدار شدن یک امپراتوری اسلامی و ورود تمدن‌های گوناگون در لوای یک آیین واحد بهره‌گیری‌های مقابلی را سبب شده و تغییر شکل یافته است که در خور مطالعه است.

از آغاز گرویدن ایران به اسلام بسیاری از سنت‌های ایرانی از جمله سنت معماری آن همگام با تأثیرات «بیزانس» میان حکمرانان اسلامی متداول گشت، چنانکه بسیاری از قصور خلقای اموی از جمله قصر الحیر و خفاجا و مشاطه خیلی بیش از آنچه از هنر «بیزانس» متأثر باشد از اسلوب ایرانی الهام گرفته است و زینت‌های آن از ایرانی پیروی کرده است ...

هنر هر قوم بازگوکننده نحوه اندیشه و جهان بینی و معتقدات و سنت‌های

آن قوم است. هر چه بنیادهای فرهنگی ملتی استوارتر و ریشه دارتر باشد تجلیات هنری آن ملت هم در طی تاریخ تکامل آن یکنواخت‌تر و از نوسانات و تحولات و گسستگی‌ها بیشتر برکنار می‌باشد. هنر معماری بی شک یکی از بارزترین مظاهر تمدن هر قوم و ملت است و بهترین بازگوکننده نحوه برخورد آن ملت با مسایل مربوط به حیات و بینش وی از جهان خلقت است. همینکه از حدود یک چهار دیواری که سقفی را تحمل می‌کند و تنها برای پناه دادن انسان از گرما و سرما و باد و باران و برف است فراتر رفتیم و وارد مرحله‌ای گشتیم که در ساختمان‌ها جز هدف‌های ساده اولیه به مسایل دیگری چون تقسیم فضاها بر بنیاد نیازمندی‌های گوناگون فردی و اجتماعی و خلق اشکالیکه با ذوق زیباجویی ما سروکار دارد پرداختیم و در یک ساختمان بدنبال تحقق هدف‌هایی بالاتر از مصون بودن از سرما و گرما و دیگر عوامل طبیعت رفتیم آنگاه به دنیای هنر قدم گذاشته ایم و در این گفتار ما از آغاز چنین دورانی در معماری ایران سخن می‌گوییم.

به این ترتیب نه از شهری که بوسیله ایرانیان در هزار دوم پیش از میلاد بر روی بناهای کهن‌تر در سیلک ساخته شده گشتگو خواهیم کرد نه از ساختمان‌ها و مساکنی که پیش از این تاریخ در مراکزی چون شوش و گیلان و حصار و صدها حوزه باستانی دیگر ایران بنیاد گشته است بحث خواهیم نمود. زیرا با آنکه آثار معماری این مناطق از نظر شناخت و مطالعه باستانشناسی ایران و نمایش قدمت فوق‌العاده تمدن در کشور ما حایز کمال اهمیت است ولی از آنجا که در این روزگاران معماری ایرانی هنوز مراحل تکامل خود را نیموده بود و شکل‌های خاص خود را ابداع نکرده

بود نمیتوان بدرستی پیوندهای آنرا با دوران‌های شکوفان فرهنگ و تمدن ایرانی که در طی آن شاهکارهای اصیل بوجود آمده است باز یافت. زیرا اغلب آثار کهن معماری در اثر فرسایش چیزی باقی نمانده است.

کهن‌ترین نمونه قابل ذکر از میان بناهای باستانی که در کشور ما شناخته شده است معبد عیلامی چغازنبیل واقع در خوزستان است. این پرستشگاه با شکوه که در سیزده قرن پیش از میلاد بنیاد گشته است نمونه بسیار باشکوهی از یک معماری تکامل یافته بشمار میرود. ساختمان این معبد که دارای شکلی چهار گوشه است دارای پنج طبقه است که هر یک از آنها نسبت به بخش زیرین خود کوچکتر ساخته شده است و در نتیجه به ساختمان شکل هرمی داده است. بر روی آخرین طبقه ساختمان مرکز اصلی معبد بنیاد گردیده و دیگر طبقات تأسیسات وابسته بدانرا تشکیل میداده است. مصالح اصلی ساختمانی معبد عبارتست از آجرهای پخته بسیار مرغوب که با ملاط محکمی بهم پیوسته شده‌اند و در درون دیوارها و مواردیکه منظور پرکردن صدفه‌های بنا بوده است از خشت استفاده شده است. آنچه در این بنای باشکوه از نظر بحث ما قابل اهمیت است وجود طاق‌های متعدد ضربی با طرح نیم‌دایره است که آنچنان با مهارت ساخته شده که پس از گذشت بیش از سه هزار سال هنوز بوضع سگفت‌انگیزی سالم مانده است. این طاق‌ها که بر روی دالان‌ها طویل و بر فرار پلکان‌های داخلی معبد بنیاد گشته حکایت از پیشرفت فوق‌العاده فن ساختمان در دوران‌هایی چنین کهن در کشور ما مینماید. بر رویهم این معبد عظیم که در شمار بزرگترین زیگوراتهای جهان محسوب میگردد بهترین نمونه هنر

معماری بر بنیاد طاق قوسی را در دنیای باستان نشان می‌دهد. همانطور که میدانیم آنچه از نظر فنی اساس ساختمان‌های سنتی بشمار می‌آید و شیوه آنرا مشخص می‌سازد موضوع برپاکردن طاق بر روی دیوارها یا عوامل دیگر تحمل کننده بار آنست که در این میان دیوار و جرز و ستون و غیره اگر فقط برای تحمل وزن سقف ساختمان بوجود نیامده باشد لااقل یکی از مهمترین هدف در بکار بردن آنها همان تأمین پایه‌های طاق می‌باشد.